

Vakıf Belgeler Arşivi'nin Dünü ve Bugünü

İbrahim ATEŞ

Vakıflar Genel Müdürlüğü
Kültür ve Tescil Dairesi Başkanı

Sayın Dinleyiciler,

II. Vakıf Haftası münasebetiyle düzenlenen bu seminerde sizlere vakfın temeli, kanunlarla belirlenen dayanağı ve tapusu niteliği taşıyan vakfiye ve benzeri belgelerden oluşan "vakıf belgeleri arşivi" hakkında, özet bilgiler sunmaya çalışacağım.

Genel olarak arşivin tarihçesi, tanımı, gelişimi, bakımı, tanzimi, çeşitleri ve problemleri gibi hususlar hakkında dünya arşivistleri tarafından yayınlanmış olan bir çok eser vardır. Bu itibarla bendeniz belirtilen bu hususlara değinmeksizin vakıfla ilgili belgelerin tarihçesiyle ülkemizdeki vakıf menşeli belgelerin derlenip arşive edilmesi ve değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalarını kısa cümlelerle arz edeceğim. Ancak birkaç cümle ile dahi olsa arşivin önemine değinmeden geçemeyeceğim.

Bir milletin geçmişi, bugünü ve geleceği göz önüne alınırsa, gelecekte ancak arşivi ile var, demek yanlış olmaz. Zira devletin her türlü fonksiyonunu şüphesiz bir arşiv konusudur. Devlete âit çeşitli kuruluşların ve devletle yönetilen arasındaki ilişkilerin çeşitli işlemleri, her türlü araştırmalar, mevzuat uygulamalarının yazılı belgeleri, arşivlerde saklıdır. Bir ülkede arşiv belgeleri ile arşivlerin olmayışı, devletin olmayışı anlamına gelir. Arşivlerdeki malzemelerin bir kısmı idareyi ilgilendirdiği gibi, diğer bir kısmı kamu yararına ve ilim için yapılacak her türlü araştırma ve incelemelere ilk elden kaynak olma özelliği taşımaktadırlar. Esasen arşivlerin en büyük özelliği toplum ilimlerine başlangıç ve ilk elden kaynak olmalıdır. Bundan dolayıdır ki, bir devletin ve milletin tarihi, devlet ve millet hayatının öz çizgileri demek olan arşivlerde gizlidir.

Arşivlerimiz, millî hâfizamız olan tarihimizin temel dayanağıdır. Toplum hayatımız ile ilgili idarî,

siyasî, hukukî, askerî, iktisadî, dinî, ilmî biyografik, jeolojik, teknik, istatistik ve kültür konularındaki araştırmalar, devletimizin milletler arası münasebetlerinde haklarının tesbiti için geçerli belgeler; devrinin ahlâk, örf ve âdetlerini ve çeşitli sosyal özelliklerini belirten her türlü yazı, evrak ve belgeler ancak arşivlerimizden⁽¹⁾ temin edilebilir. Bu itibarla gerek devleti daha iyi işler hale getirmek, gerekse tarihe ilme ve sanata ait belgeleri kültürel amaçlarla muhafaza etmek bir kamu vebesidir.

Bir devletin kamu evrakı toplanıp bakım görmedikçe, araştırmacı için yaklaşılabılır bir hale getirilmedikçe ve sistemli bir şekilde incelenip muhtevâlarının değerli tayin edilmedikçe, o toplum kendi öz tarihine sahip sayılamaz. Ancak, arşiv malzemesi bakımından büyük bir zenginliğe sahip olan ülkemizde bir çok belgelerin henüz elden bile geçirilmiş olmaması üzücüdür. 23-27 Ekim 1982 tarihleri arasında düzenlenen I. Millî Kültür Şûrasında sunmuş olduğumuz⁽²⁾ "Türkiye'deki Osmanlı Arşiv Belgelerinin Korunması ve Değerlendirilmesi" konulu tebliğde, eski arşiv belgelerinin önemi ile durumlarını, korunup değerlendirilmelerini Arapça ve eski Türkçeye vâkıf olan genç arşivistlerin yetiştirilmesinin ve tanınacak maddî imkânlarla arşivciliğin cazip hale getirilmesinin zorunlu hale geldiğini etraflı bir şekilde dile getirmiştik. Maalesef çoğu tebliğlerde olduğu gibi o da sunulan tebliğler arasında bir tebliğ

(1) Binark, İsmet **Arşiv ve Arşivcilik bibliyografyası** s: 10-11, Başbakanlık Cumhuriyet Arşiv Dairesi Başkanlığı. Yayın no: 2, Genel No: 42

(2) Ateş, İbrahim **Türkiye'deki Osmanlı Arşiv Belgelerinin Korunması ve Değerlendirilmesi** I. Kültür Şûrası (23-27 Ekim 1982) Kurum görüşü ve kurum temsilcisi bildirimleri - Kişisel bildirimler (1-24 Ekim 1982) s: 430, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, 1982

olarak yayınlanmaktan öte gitmemiş millî arşiv meselesi günümüze kadar yetkililerden yeterli ilgiyi görmemiştir.

Biz arşivciler, yurdumuzda devlete ait çeşitli arşiv, kütüphane ve müzelerde bulunan, şerefli tarihimizin kaynağı, mâzimizin şahidi, ülkemizin tapusu ve nüfus hüviyeti mahiyetinde olan arşiv belgelerinin tarama, tesbit ve tasnifi ile değerlendirilmeye tabi tutulmasının en önemli bir görev olduğu kanaatindeyiz.

Sayın Misafirler,

Arşivin tarihi, milletlerin tarihi kadar eskidir. Yapılan araştırmalar milattan önce 2000 yılında Mezopotamya'da devlet ve tapınak arşivlerinin bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Türk idare ve kültür hayatında arşivlerin çok eskiye giden tarihi, Orta Asya Türklüğüne kadar uzanmaktadır. Uygur Türklerinin şehirlerinde zengin kütüphaneler, resmi daireler, noterler, gümrük teşkilatı, mahkemeler ve resmî yazışmaların saklandığı arşivler vardır. Selçuklular ve Osmanlılar döneminde bu çalışmalar daha da geliştirilerek plânlı ve programlı bir şekilde yürütülmüştür. Ancak ülkemizde modern anlamda arşiv teşebbüsü 1845 de Mustafa Reşit Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğunun merkez teşkilatına ait divân-ı hümayun, bâb-ı âsâfi ve bâb-ı defterî kayıt ve vesikalarını bir araya toplattırarak hazîne-i evrakı kurması ile başlamıştır.

Vakıf belgeler arşivinin tarihi yönünü inceleyen araştırma ve incelemeler oldukça az olmakla beraber, günümüzde çok eski tarihlere âit vakıf belgelerinin bulunduğu yolundaki görüşler oldukça yaygındır.

Buda dinine mensup olan Tangoriken İli Tutulmuş Alpaslan Üge Tarkan adında vakıf yapan bir Uygur Hakanına ait (M.Ö. VIII - XI yy.) olduğu ileri sürülen vakıf belgesinin kopyası ile vâkıfının deri üzerine işlenmiş olan bir portresi Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde⁽³⁾ muhafaza edilmektedir.

İstanbul Arkeoloji müzesinde 2015 envanter numarası ile teşhir edilmekte olan "Bağış Belgesi" adlı tablet, Hitit İmparatorluğu devrine (M.Ö. 14. yy.) ait olup ön yüzünde Hitit Kralı Arnuvanda ile Kraliçe Asmunikal'in çivi yazılı yuvarlak mührü bulunmaktadır. Kral ve Kraliçe tapınakra görevli Kauwattalla isimli rahibeye evlenirken yaptıkları köle, hayvan ve arazi bağışını dile getiriyor.⁽⁴⁾

Diğer taraftan Mısır Müzesinde eski Mısırlılardan vakıf kurulmuş olduğunu gösterir bazı vakıf plâketlerin bulunmakta olduğunu ileri sürülmektedir. Mısır Müzesine ait fihristin 8432 numarası ile teşhir edilmekte olan plâket⁽⁵⁾ söz konusu vakıf plâketlerin en eskisi olup üzerinde "4 üncü ailenin bazı kâhinleri için bir takım gayr-i menkullerin vakfedildiğini içeren nakışların bulunduğu, Mısır Vakıflar Bakanlığınca yayınlanan "Geçmişle Bugün Arasında Vakıflar Bakanlığı" adlı eserde belirtilmektedir.

İslâm vakıflarına ait belgeler ise ilk defa Emevi Halifesi Hişam ibni Abdülmelik zamanında Hilâfet yılları (105-125 H/724-743 M.) özel sicillere kaydedilmeğe başlanılmıştır. Adı geçen Emevi Halifesinin zamanında Mısır'a kadı olarak tayin olunan Tevbe ibni Nemr ibni Havmel el-Hadramî, ilk defa Mısır'da İslâm vakıflarını özel sicillere kaydetmeye başlamıştır.

Aynı tarihlerde Basra'da da vakıfla ilgili özel sicil defterleri tutulmaya başlanılmıştır.⁽⁶⁾ Bu hususta inceleme yapan bazı ilim adamları, kadı Tevbe'nin Mısır'da tutmuş olduğu vakıf sicilini, sadece Mısır'daki vakıflar değil, tüm İslâm âlemindeki vakıfların kuruluş ve tanzim edilmesine dair ilk yazılı sicil olduğunu kabûl etmektedirler.

Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivindeki en eski tanzim tarihli vakıf belgesi ise, Pasin nahiyесinin Pulurbahal (Yeğen Paşa) köyünde mukim olan, Uz Bey meşhurlarından, Kirman â'yânından ve İmam Muhammed Bâkirî evladından Fahrul-meşâyih'in ve Kutbul-ârifin Seyyid Şerif Halil Dîvanî vakfına ait iki belge olup,⁽⁷⁾ bunlardan birincisi evâsıt-ı Recep 440 H. (24 Aralık 1048 M.) Diğeri evâhîr-i Recep 440 H. (9 Ocak 1049 M.) tarihli belgedir.

Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğunda devlet hizmetleri ile vakıf hizmetleri birbirine çok sıkı bir şekilde bağlı⁽⁸⁾ idi. İstanbul devlet merkezi olarak kabûl edildikten sonra Bâb-ı Âlî'nin inşasına kadar, memleket Kubbe Altı'ndan idare edilmiştir. Buraya aynı zamanda Divan Yeri de denilirdi. Divanın ardında olan Kubbe Altı'nda da işlerin mahiyetine göre birçok kalemler vardı. Bu kalemlerin muamelelerine ait defter ve kayıtlar muntazam sandıklar içerisinde dururdu. Divan defterleri, hergün sultan mührü ile mühürlenir ve açılırdı. Divanda vakıf iş-

(3) Berkol, Feramuz **"Vakıf müessesesi Hukukî mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü.** Vakıflar Bülteni 1. S. 9-13, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970

(4) İstanbul Arkeoloji Müzesi, 2015 envanter nolu tablet.

(5) Muhammed Ubeyd Abdullah El-Kübeysi. **Ahkâmül Evkaf fiş-Şeriatil-İslamiyye**, yani (İslam Hukukunda Vakıf Hükümleri), s. 23-24 el-İrşad Matbaası, Bağdad, 1977

(6) Dr. Muhammed Emin Ali. **Memlûkler zamanında Mısır'da vakıflar tarihi** adlı doktora tezi c. 1 s: 49 ve Dr. Muhammed Ubeyd Abdullah El-Kübeysi'nin **Ahkâmül-Evkaf Fiş-Şeriatil-İslamiyye** yani (İslâm Hukukunda Vakıf Hükümleri) adlı eserin 1. cildi s: 38 Irak Vakıflar Bakanlığı yayını, Bağdad, 1977

(7) Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde mahfuz 606/20 nolu kütük defteri s: 74-77 sıra no: 102-103

(8) Cumhuriyetin 50. Yılında Vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü yayını s. 175, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1973

leri görüldüğü zaman salatın vakıflarının nâzırı olması itibarıyla "dâr-us-saâde ağası"da hazır bulunurdu. Ayrıca "haremeyn" vakıfları müfettişi ile "evkaf muhasebecisi" ve mütevelliler de bu divanda hazır bulunurlardı.

Gerek dâr-us-saâde ağalarının gerekse uhde-lerinde vakıfların nâzırlık görevi bulunan diğer makamların tuttukları vakıf defter ve kayıtları 1242 H. (1826 M.) tarihinde Evkaf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulduktan sonra bu idareye intikâl etmiştir. Bunlar Evkaf Nezâreti'nin son zamanlarında İstanbul'da Atîk Ali Paşa Medresesinde muhafaza edilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Ankara'da kurulmasından sonra da bir süre İstanbul'da kalmış olan vakıf belgeler arşivi, ancak 1936 yılında Ankara'ya Genel Müdürlük binasına nakledilmiştir. Bu duruma göre, bugünkü vakıf belgeler arşivi, Evkaf Nezâreti kurulmadan önce Dâr-us-saâde ağaları ile diğer ilgili makamların tuttukları defter ve kayıtlarla evkaf nezâreti teşekkül ettikten sonra bu nezâret tarafından tutulan kayıtların günümüze intikâl etmiş olanlarından oluşmaktadır. Ancak, vakıf belgeler arşivinde bulunan vakfiye asılları ile kütüklerinden ve vakıf kayıtlarından başka, çeşitli müze, arşiv ve kütüphanelerde de vakfa ait birçok defterler, kayıtlar, belgeler ve vakfiye asılları vardır. Nitekim İstanbul'da Başbakanlık Arşivi ile Topkapı Müzesi Süleymaniye Kütüphanesi ve İstanbul Müftülüğündeki şer'î sicillerde birçok vakıf belgeler bulunduğu gibi, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi ile diğer bazı müze ve kütüphanelerde de bir takım vakfiye asılları veya nüshaları bulunmaktadır. Bunlar üzerinde tarama ve tesbit çalışmaları sürdürülmekte olup Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivine iade edilmesi hususunda teşebbüste bulunulmuştur. Bu amaçla 18.6.1984 tarih ve 227 sayılı Vakıflar Genel Müdürlüğü Teşkilat ve Görevleri hakkında kanun hükmündeki kararnamenin 15. maddesinde özel hüküm yer almıştır.

Bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde 1 den 2238 numaraya kadar sıra numarası ile sıralanmış olan çeşitli tarihlere ait olup yazı, muhteva ve şekil bakımından değişik nitelikte kütük defterleri bulunmaktadır. Ancak, belirtilen sıra numaralarından büyük bir kısmı birer deftere verilmiş olmakla beraber, bazı sıra numaraları birden çok deftere verilmiştir. Örneğin: 1822/1, 1822/2 şeklinde bir rakam birden çok deftere bölüştürülmüştür. Bu nedenle mevcut kütük defterlerinin sayısı belirtilen sıra numarasını aşarak 2335 e ulaşmıştır. Söz konusu defterlerden 197 tanesi orijinal olup hat, tezhip ve cilt yönünden şaheser olduklarından özel kasada muhafaza edilmektedir. Gerek orijinal gerekse normal kütük defteri olsun, vakfiye ve benzeri vakıf belgeyle bilgileri kapsayan 2335 adet vakıf kütük defteri, ihtiva ettikleri belge ve bilgilerin mahiyetlerine göre sınıflandırılarak aşağıda belirtilen şekilde 23 çeşide ayrılmıştır:

1. **Vakfiye defterleri** : En kısıyasından en uzununa kadar çeşitli vakfiyelerin kayıtlı olduğu defterler olup 6234 adettir.
2. **Esas defterleri** : 1300 H. (1882 M.) tarihinden sonra tutulmağa başlanmış ve vakıfların şahsiyet kayıtları ile hizmetlilerinin tayin ve tedavül kayıtları gibi işlemleri ihtiva etmekte olup 136 adettir.
3. **Hazine defterleri**: Bu defterlerde 1300 H. (1882 M.) tarihinden önceki yıllarda tutulmuş olan vakıf şahsiyet kayıtları mevcuttur. Belirtilen tarihten sonra esas defterlerine nakledilmemiş olan kayıtlar bunlarda bulunmakta olup 610 adettir.
4. **Fihrist defterleri** : Eski vilayet taksimatına göre vâkıfların adları ile şahsiyetlerinin hangi esas defterinde kayıtlı olduğunu belirten ön bilgiler mevcut olup, 94 adettir.
5. **Ferman Tafsilleri defterleri** : Padişahların fermanlarının yazılmış olduğu defterler olup, 242 adettir.
6. **Ahkâm defterleri** : Padişahlar tarafından vakıflarla ilgili olarak verilmiş olan emirlerin yazılı olduğu defterler olup, 73 adettir.
7. **İlmühaber defteri** : Vakıf yetkilileri ile vekillerinin verdiği vesikalara dair kayıtları içeren defterler olup, 79 adettir.
8. **Hurufat defterleri** : Alfabetik esasa göre sıralanan ve vakıf teşkilatlarının her ne konuda olursa olsun günlük muamelelerinin yazıldığı defterler olup, 209 adettir.
9. **Ferman fihrist defterleri** : Fermanları aramayı kolaylaştırmak için düzenlenmiş olan defterler olup, 4 adettir.
10. **Nizâmât defterleri** : Sadece İstanbul Vakıf teşkilatına ait işlemleri tafsilâtli bir şekilde ihtiva eden defterler olup, 33 adettir.
11. **Maaş defterleri** : 2762 sayılı Vakıflar Kanununun neşrinden önce vakıftan intifa hakkı olanlarla muhtaç aylığı alanları gösterir defterler olup, 64 adettir.
12. **Mühür tatbik defterleri** : Vakıflar teşkilatı idarî yetkililerinin şahsî ve resmî mühürlerinin bulunduğu defterler olup, 3 adettir.
13. **Hüccet defterleri** : Vakıf ilgilileri ve hizmetlileri arasındaki ihtilaflarla vakıf olan köylerin sınır ihtilafları konusunda vakıf mahkemeleri veya diğer mahkemelerce verilmiş olan yazılı hükümleri taşıyan defterler olup, 24 adettir.
14. **Şurût defterleri** : Bazı tevcih işlemlerinin kayıtlı olduğu defterler olup, 24 adettir.
15. **Hulâsa defterleri** : Daha çoğu İstanbul olmak üzere, Anadolu teşkilatında mütevelliler ve diğer vakıf hayır hizmetlerini ifa eden görevlilerin ta-

vin ve azillerine dair özet kayıtları gösterir defterler olup, 42 adettir.

16. **Duâgü defterleri** : Vâkîfın kendisi veya yakınları için hayır duada bulunmak üzere, vakfiyelerde öngörülen şartlar çerçevesinde dua etmek üzere tayin edilen görevlilerini isimleriyle tayin, terfi ve azil kayıtlarının bulunduğu defterler olup, 12 adettir.

17. **İntifa hakkı defterleri** : 2761 sayılı Vakıflar Kanununun neşrinden sonra zabt edilen vakıfların ilgililerine tahsis edilmiş olan intifa hakkı miktarıyla vakıftan intifa edenleri gösterir defterler olup, 6 adettir.

18. **Köye devir defterleri** : Hayrat ve mevku-fâtı aynı köy sınırları içinde bulunan vakıfların kayıtlı olduğu defterler olup, 3 adettir.

19. **Şart tebdili defterleri** : Kanunen veya fiilen bugün için yerine getirilmesi mümkün olmayan vakıf şartlarının zamanın ihtiyaç ve şartlarına uygun olarak değiştirilmesi hakkındaki kararların tesciline ait defterler olup, 3 adettir.

20. **Tevzin defterleri** : Vakıf gelirinin artması veya eksilmesi halinde tahsislerin vakıf gelirine nisbetle düzenlenmesine dair karar ve cetvellerin tesciline ait defterler olup, 3 adettir.

21. **Tercüme defterleri** : Arapça ve Osmanlıca vakfiyelerin Türkçe tercümelerinin yazılı olduğu defterler olup, 43 adettir.

22. **Tesis defteri** : Medeni Kanunun hükümlerine göre kurulan tesislerin kaydına mahsus defter olup, bir adettir.

23. **Merkezi Sicil Defterleri** : 1967 yılında kabul edilen 903 sayılı kanuna göre kurulan yeni vakıflara ait kayıtları ihtiva eden defterler olup, 4 adettir.

Vakıfların varlığını temin ve teyid eden belge ve kayıtların bir araya gelmesiyle oluşmuş olan Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bugün 237.496 adet belge bulunmaktadır. Bunlardan 26.798 tanesi vakıfların temel taşı niteliğinde olan vakfiye ve zeyil vakfiyelerdir. Diğerleri ise ilâm, kayd-ı Hâkanî, ferman, berat, hüccet, tafsîl, hülâsa, şart tebdili, tevzin cetveli, irade, şûrây-ı evkâf kararı ve benzeri belge ve kayıtlardan ibarettir. Bunların yanında Cumhuriyet döneminde kurulan, 1.10.1984 tarihi itibarıyla sayıları 806'ya ulaşan yeni vakıfların kuruluş senetleri, mahkeme ilâmları ve diğer dökümanları da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde muhafaza edilmektedir. Ayrıca zabıt, tevliyet ve intifa işlemlerine ait karar, belge ve dökümanlar muntazam dosyalarla özel ve standart kutularda muhafaza edilmektedir. 163 zabıt kutusunda 6745 adet zabıt dosyası, 73 tevliyet kutusunda 2805 adet tevliyet dosyası, 274 adet tesviye klasöründe 23.990 adet tesviye dosyası, 42 tescil kutusunda 3800 tescil dosyası ve 5 intifa kutusunda 175 adet intifa dos-

yası muhafaza edilmektedir. Diğer taraftan nezâret döneminden intikâl etmiş olan onbinlerce işlem evrakı değerlendirilmek üzere muhafaza edilmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde korunmakta ve değerlendirilmekte olan vakfiye ve benzeri vakıf belgeleri tarih, yazı, dil, tür ve biçim gibi yönleriyle inceleyip sınıflara ayırmak mümkündür:

a) Yazılış tarihi itibarıyla Vakıf belgeler :

Vakıf belgeler arşivindeki vakfiye ve benzeri belgeler, tarihi devir itibarıyla başlıca 4 grupta⁽⁹⁾ toplanabilir :

1. Osmanlı devrinden önceki vakıf belgeler, 410-699 H. (1019-1299 M.)

2. Osmanlı devrine ait vakıf belgeler, 699-1336 H. (1299-1920 M.)

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Türkiye Cumhuriyeti devri 1336-1342 H. (1920-1926 M.)

4. 1926-1967 tarihleri arasında medenî kanun hükümlerine göre kurulan tesislere ait tesis senetleri ile 1967 yılında kabul edilen 903 sayılı yasa hükümlerine göre kurulan Yeni Vakıflara ait vakıf senetleri.

b) Kaydedildikleri yazı türleri açısından vakıf belgeler :

Osmanlılar öncesi ile Osmanlılar döneminde kayıt ve tescil edilmiş olan vakıflara ait vakfiye ve benzeri belgeler arap harfleri ile yazılmış olup bu harflerin yazılışı ile ilgili yazı türlerine göre değişiklik arzemektedirler. Daha çok sülûs, nesih, rik'a, tâlik, divânî ve siyâkat türünden yazılar yoğunluk kazanmaktadır. Orijinal vakfiye defterlerinde sülûs türü, diğer vakfiyelerde divânî ve nesih, hazine kayıtlarında siyâkat, fermanlarda ise divânî kullanılmıştır.

c) Yazı dili açısından vakıf belgeler :

Yukarıda işaret edildiği üzere 26798 adet olan vakfiyenin 24853 adedi Osmanlı yazı dili olarak eski harflerle yazılmıştır. Arta kalan, 1945 adedi ise Arapça olarak kaleme alınmıştır. Vakfiyelerin dışındaki ferman, hüccet berat, hülâsa, hüküm ve tafsîl gibi diğer belgelerin yazılışında da aynı sistem takip edilerek kimi Osmanlıca, kimi de Arapça yazılmıştır. Cumhuriyet döneminde kurulan tesislerle Yeni Vakıflar ise, kuruluş yıllarındaki yaşayan Türkçe ile yazılmışlardır.

d) Kaydolduğu yerler itibarıyla vakıf belgeler :

Değişik tarihlerde ve zamanın yargı usûllerine göre mahkemelerde hakimlerin huzurunda tanzim

(9) Cumhuriyetin 50. yılında Vakıflar, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s. 176

edilerek tesciline karar verilmek suretiyle kurulmuş olan vakıflara ait vakfiyeler (kuruluş senetleri) mahkeme sicillerine (şer'i sicillere) işlenmiş olduğu gibi, özel defterlere ve tomar halinde kâğıtlara yazılıp ilgili mahkemelerin hakimlerince onaylanarak vakıfların ilgililerine verilmiş olan vakfiyeler de vardır. Orijinallerinden istinsah edilerek kütük defterlerine geçirilen vakfiyeler oldukça çoktur. Bunların dışında bazı eserlerin yapılarının herhangi bir bölümünde yer alan ve kitabeler halinde olan vakfiyeler de bulunmaktadır. Ayrıca vakıfla ilgili diğer belgeler konularına göre yukarıda belirtilen kütük defterlerine kaydedilmişlerdir.

e) Tür itibarıyla vakıf belgeler :

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki kütük defterlerinde, vakıfların kuruluşları ile bazı işlemlerine ait değişik türden belgelerle kayıtlar bulunmaktadır. Vakfiyeler başta olmak üzere zeyl vakfiyeler, fermanlar, beratlar, hüccetler, hükümler, tafsiller, hülâsalar, l'amlar, iradeler, ilmü-haberler, tevzin cetvelleri, şart tebdilleri, şûrây-ı evkaf kararları, muhasebe kayıtları, hudutnâmeler, nizamlar, kararlar ,muameleler, tayin ve tevcih kayıtları gibi belge ve kayıtlar bulunmaktadır. Bunların dışında ücretini vakıflardan alarak görev yapan hizmetlilerin ile diğer görevlilerin göreve başlama ve ayrılmalarını gösteren yüzbinlerce tedâvül kayıtları bulunmaktadır.

Vakıf malların kanunî dayanağı ve tapusu mahiyetinde olan vakfiye ve benzeri belgeler, aynı zamanda tarihin karanlıklarını aydınlatacak sayısız ve sağlam bilgileri de bünyesinde taşıyan kültür hazinesidir. Diğer taraftan yazı, tezhib ve cilt gibi güzel sanatlar açısından eşsiz şaheserleri ihtiva etmektedir.

Nitelik ve nicelikleri hakkında özet bilgiler sunmuş olduğumuz vakıf belgelerin korunması ile değerlendirilmesini bir görev telâkki eden Genel Müdürlüğümüz; günlük arşiv çalışmalarının yanında aşağıda açıklanan konularda sürekli ve ciddi çalışmaları sürdürmektedir :

1. Yeni harflere çevirme çalışmaları,
2. Fihrist tanzim çalışmaları,
3. Karteks çalışmaları,
4. Mikro-film çalışmaları,
5. İlmî araştırmalar,

1. Yeni harflere çeviri çalışmaları :

Yukarıda belirtildiği üzere Cumhuriyet öncesi kurulan vakıflara ait belgeler, Arapça ve Osmanlıca olarak arap harfleri ile yazılmış olduğundan, anlaşılması ve değerlendirilmesi için çevirilmesi çalışmaları önem kazanmaktadır. 1.10.1984 tarihine kadar toplam 51 adet vakfiye defterinde kayıtlı olan 10353 vakfiyenin çevirisi yapılmıştır. Daha 16445 vakfiyenin çevirilmesi gerekmektedir. Burada bir hususa temas etmekte fayda vardır. Bilindiği gibi orijinal belgenin yerini hiçbirşey tutamaz. Bir

araştırmacı için en değerli belge orijinal olanıdır. Bu yüzden ki, belgelerin asıllarının olduğu gibi muhafazasına büyük önem verilmektedir. Buradaki tercüme ve sadeleştirme faaliyeti, daha çok günlük muameleleri kolaylaştırmayı amaç edinmekle beraber, belgelerin asıllarını günlük işlemlerde kendilerine baş vurmaya lüzum kalmaksızın muhafaza etmek ve yıpranmaktan korumak amacına yöneliktir.

2. Fihrist tanzim çalışmaları :

Vakıfların adları ile şahsiyet ve vakfiyelerinin hangi esas ve vakfiye defterinde kayıtlı olduğunu gösteren fihrist defterleri; eski vilâyet taksimatına göre tanzim edilmiştir. Gerek yeni vilâyet taksimatı, gerekse bazı yerlerin adlarının değişmiş olması sebebi ile vakıf belgelerinin araştırılıp bulunmasında ilk baş vurulacak kaynak olan fihrist defterlerinin yeni vilâyet taksimatına ve modern arşiv metodlarına göre yeniden düzenlenmesi zaruret halinde gelmiştir. Fihrist tanzim çalışmaları ile birlikte, bu defterlerin çeviri çalışmaları da yürütülmekte olup birer nüshaları ilgili Bölge Müdürlüğüne gönderilerek, merkezle bölgelerin işbirliği halinde bilinmeyen vakıfların araştırılması, bilinenlerin de sıhhatli bir şekilde kontrol altında tutulması amaçlanmaktadır. Bu amaçla başlatılıp sürdürülmekte olan çalışmalarla 1.10.1984 tarihine kadar Adana'da 1713, İçel'de 1190, Hatay'da 794, Gaziantep'de, 338, Diyarbakır'da 299, K. Maraş'ta, 550, Malatya'da 115, Mardin'de 104, Adıyaman'da 29, Siirt'te 27, Edirne'de 1385, Kastamonu'da 1319, Bolu'da 1071, Çankırı'da 604, Sinop'da 253, Zonguldak'ta 108, Sivas'ta 766, Amasya'da 785, Tokat'ta 349, Mefzifon'da 81, Konya'da 1250, Antalya'da 598, Isparta'da 382, Burdur'da 244, Niğde'de 755, Trabzon'da, 192, Giresun'da 648, Rize'de 224, Gümüşhane'de 139, Ordu'da 209, Çanakkale'de 393, İzmit'te 592, Sakarya'da 385, Kütahya'da 916, Bilecik'te 353, Uşak'ta 196 Eskişehir'de 403, İzmir'de 1360, Aydın'da 1683, Denizli'de 563, Manisa'da 1195 ve Muğla'da 553 adet olmak üzere toplam 42 ilde 25013 vakıf adı ile diğer yan bilgileri ihtiva eden fihrist tanzimi yapılmıştır.

3. Karteks Çalışmaları :

Vakıflarla ilgili özel bilgileri hızla ve kolaylıkla elde edebilmek ve ileride bilgisayara geçilmesi düşünüldüğü takdirde hazırlıklı olmak üzere yürütülen bu çalışma ile modern arşivciliğin bir başka önemli kuralı uygulanmış olacaktır. Vakıfın adı, vakfın kurulduğu yer, vakfiye tarihi, defter numarası ile sayfası, şahsiyet kayıt defter numarası, mal varlığı, hayır şartı, idare şekli ve türü gibi bilgileri özet olarak kartlara geçilmek suretiyle çalışmanın sona erdirildiğinde herhangi bir vakfı; gerek kurulduğu yer, gerek kuruluş tarihi ve gerekse kurucusunun adı ile rahatlıkla bulmak mümkün olacaktır. Böylece görevlilerle bilimsel araştırma yapan ilim adamlarına kolaylık sağlan-

çalıştır. Bu amaçla başlatılıp yürütölmekte olan çalışma sonucu 1.10.1984 tarihine kadar 83 vakfiye defterinde kayıtlı olan 17902 vakfiyenin karteks işlemleri tamamlanmıştır.

4. Mikrofilm çalışmaları :

Vakıflar Genel Müdürlüğü; vakıflara ait belgelerin modern arşiv metodlarına göre tasnifini ve faydalanmağa daha elverişli olarak sunmayı hedef alarak bunları emniyetli bir şekilde muhafaza etmek, yıpranmaktan korumak ve ömürlerini artırmak maksadıyla bir mikrofilm sistemi tesis ederek, mikrofilmlerini çekmeye başlamıştır. 1.10.1984 tarihine kadar 1139 defterin mikrofilm çekilerek kontrol edilip özel çelik dolapta muhafaza altına alınmıştır. 1196 defterin ise henüz mikrofilm çekilmemiştir. Film ve makine aksamının temininde zorluklarla karşılaşıldığından mikrofilm çekimi arzu edilen hız ve keyfiyette sürdürölememektedir.

5. İlmî araştırmalar :

Yukarıda işaret edildiği üzere vakfiye ve benzeri vakıf belgeler, vakıf gayrı menkullerin tapusu niteliğinde belgeler olması itibarıyla hukukî yönden önemli oldukları gibi tarihî, ilmî, edebî yönlerle hat, cilt ve tezhib gibi güzel sanatlar açısından da oldukça büyük önemi haizdirler.

Bilindiği gibi tarihin bir hayli kaynakları vardır. Bunlar arasında vakfiyeler en çok güvenilen ve en çok değer ifade eden belgelerdir; çünkü, mahkemelerce tanzim olunmuş belgeler olmaları itibarıyla taşıdıkları bilgiler gerçek olup, gerçeğe uygun olmayanların onların arasında yer alabileceği ihtimalini düşünmek mümkün değildir. Rahmetli Ali Hikmet Berki'nin⁽¹⁰⁾ dediği gibi "Müverrih, vakfiyelerden kadim vakıf eserlerin hangi devre ait olduğu ve mimarî mebaniden o devirde fen ve sanatın ne derecede bulunduğu ve tarihî şahısların kabile ve aileleri ve bunların fakirlik ve hayırsever-

liği; adı değişen şehir, kasaba ve köylerin eski adları hakkında malûmat edinir ve hiç tereddüt etmezsinin yeri geldikçe bunları eserine geçirir. Bunlardan başka vakfiyenin yazıldığı resmi beyan ve uslûba ait fikir edinir".

Vakfiye vb. vakıf belgelerin vakıf hukuku açısından olduğu kadar tarih, sanat tarihi, sosyoloji, dinî hizmetler, coğrafya, dil ve edebiyat açısından da incelenmesi son derece önemlidir. Profesör Fuad Köprölü'nün⁽¹¹⁾ dediği gibi, vakfiyeler millî tarihimizin birçok yönlerini, sosyal, hukukî ve iktisadî hayatın çeşitli yönlerini aksettiren belgelerdir. Onların incelenip değerlendirilmesi, sadece millî tarihe değil, bütün dünya tarihine büyük bir hizmet olacaktır. Bundan dolayı Vakıflar Genel Müdürlüğü gerek sanat bakımından gerekse muhtevastaki hüküm ve bilgiler bakımından eşsiz ve orijinal olan bu tarihî kıymetleri; açılan vakıf sergilerinde teşhir etmek, yayınlarında bunlara geniş ölçüde yer vermek suretiyle ilim ve sanat çevreleri ile sanatsever halkımızın bilgi ve tetkikine sunmayı hedef edinmiştir.

Diğer taraftan ilmî araştırmalarla ilgili Bakanlar Kurulu Kararının hükümleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü "Arşiv İlmî araştırma Yönergesi"nin hükümleri doğrultusunda hareket edilerek ilmî araştırma yapanlara yardımcı olunmakta ve imkânlar dahilinde kolaylıklar sağlanmaktadır.

II. Vakıf Haftası Münasebetiyle düzenlenen bu seminerde sunma imkânını bulduğumuz bu tebliğ ile, vakıf belgeler arşivini ana hatları ile ele alıp özet bilgilerle tanıtma fırsatını bulmuş olmanın vermiş olduğu haz ile beni sabırla dinlediğiniz için hepimize teşekkür eder saygılar sunarım.

(10) Berki, Ali Himmet. Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti; Vakıflar Dergisi S. 6, s. 7 Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı. Baha Matbaası İstanbul, 1965

(11) Köprölü, Fuad, Vakıflar Dergisi, S. 1, s. 121-138